

Kontekst etyczny badania psychologicznego

Joanna Staniszevska*

Instytut Psychologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań

ETHICAL CONTEXT OF PSYCHOLOGICAL TESTING

Because the word "ethical" means "referred to ethics; concordant with orders of ethics", the analysis of ethical context of psychological testing is the consideration of elements, conditions and factors which have an influence on testing from the ethical angle. In the paper, ethics is a "group of estimations, standards and principles defining scope views and behaviours" recognized by society as adjustable. Since it is presumed that the degree of ethics of testing depends on the ethical degree of particular elements of testing, consideration is given relating to the whole ethical context of testing elements which recognizes: a subject, researcher, testing conditions, testing method, context of institution.

OSOBA BADANA

KONTEKST PODMIOTOWY

Relacja OB-B, to wzajemny stosunek dwóch podmiotów. I. Heszten-Niejodek w pracy „Lekarz – pacjent – badania psychologiczne” odwołuje się do koncepcji podmiotowości człowieka T. Tomaszewskiego. „... podmiotowość jest pojęciem złożonym i rozróżnić można jej rodzaje i stopnie, innymi słowy posiada charakterystykę zarówno jakościową, jak i ilościową. Od strony jakościowej podmiotowość określana jest przez następujące czynniki: (1) wewnętrzną organizację, tożsamość i „spoistość” człowieka oraz jego relacje ze światem otaczającym, a zwłaszcza wpływ, jaki wywiera on na otoczenie, (2) zdolność rozpoznania, zrozumienia swojej obiektywnej sytuacji oraz przekształcenia jej na zadanie do wykonania, (3) zdolność do interpretacji i selekcji napływających bodźców ze względu na postawione zadanie. Charakterystyka ilościowa dotyczy stopniowości tych jakości i związana jest z uwarunkowaniami oraz ograniczeniami podmiotowości.” (Heszten-Niejodek, 1992, s. 185). Czynniki warunkujące i ograniczające podmiotowość rozróżnić można na wewnętrzne, tkwiące w jednostce oraz zewnętrzne, pochodzące z jej otoczenia.

Rozpatrując w celu analizy kontekstu etycznego badania psychologicznego kontekst podmiotowy w momencie, gdy podmiotem tym jest OB, założyć należy m.in., iż zgłasza się ona na badanie psychologiczne będąc w określonym stanie psycho-fizycznym. Należy uwzględnić fakt, że doraźny stan OB wpłynąć może mniej lub bardziej bezpośrednio m.in. na jej stosunek do B, badania, rozwiązywania

zadań uwzględnionych w badaniu, a co za tym idzie na rezultaty i konsekwencje tegoż badania. Przez doraźny stan podmiotu rozumieć można ogólnie samopoczucie OB w chwili, gdy zjawia się ona w gabinecie psychologicznym. Aktualne samopoczucie OB w sytuacji spotkania z psychologiem obejmować może szeroki zakres odczuć związanych z: nastawieniem do osoby psychologa i ewentualnego badania, motywacją OB, sytuacją życiową OB, spostrzeganą przez OB wagą problemu, z którym zgłasza się do psychologa, stanem emocjonalnym, stanem zdrowia fizycznego (ewentualne kalectwo, choroba, dolegliwości bólowe), zasobem informacji (ilości i jakości) o postępowaniu psychologa względem pacjenta oraz stosowanych procedurach badawczych, cechami osobowości OB wpływającymi na sposób funkcjonowania w sytuacji nieznannej, trudnej, zadaniowej.

Istnieją złożone zależności między samopoczuciem OB a wieloma czynnikami, które mają na nie wpływ. Niekiedy między niektórymi z nich a doraźnym stanem OB występują zależności o charakterze obustronnym.

Niewątpliwie znaczący wpływ na przebieg i rezultaty badania psychologicznego ma charakter zgłoszenia przez OB własnego w nim udziału. Motywacja OB warunkująca jej obecność w gabinecie psychologa rzutuje na rozwój relacji, jaka zachodzi między nią a B, na nastawienie OB do badania, rozwiązywania zadań, a w późniejszym czasie na stosunek do uzyskanych w badaniu wyników i płynących z nimi konsekwencji.

Status motywacyjny osób badanych przedstawić można za pomocą kontinuum (Brzeziński, Kowalik, 1991). Na jednym z jego końców znajdują się OB wewnątrznie motywowane do „spotkania” z psychologiem, natomiast drugi koniec zarezerwowany jest dla OB motywowanych zewnętrznie. Między obu krańcami tegoż kontinuum umieścić można te osoby, u których postanowienie o wizycie u psy-

* Korespondencję na temat artykułu można kierować pod adresem: Joanna Staniszevska, Instytut Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, ul. Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań.

chologa zapadło w oparciu o nie w pełni autonomiczną, lecz uznaną za własną i zaakceptowaną rację lub radę innych. Z punktu widzenia kryterium rzetelności i etyczności badania psychologicznego sytuacja najkorzystniejsza ma miejsce wtedy, gdy zgłasza się na nie OB wewnątrznie motywowana. Zgłoszenie dobrowolne w największym stopniu gwarantuje przede wszystkim możliwość nawiązania dobrego kontaktu z B, który pozwala w najbardziej pożądanym sposobie przeprowadzić badanie i wykorzystać jego rezultaty. Informacja o statusie motywacyjnym konkretnej OB stanowi istotną wskazówkę dla psychologa prowadzącego badanie, dokonującego oceny trafności wyników oraz ich interpretacji. Na jej podstawie przewidywać można wystąpienie u OB zachowań, które wspomagają bądź utrudniają jego przebieg. Znajomość statusu motywacyjnego OB pozwoli B na zastosowanie wobec niej takiego rodzaju postępowania, które umożliwi uzyskanie jak najbardziej mierzalnych wyników badania.

Przebieg badania psychologicznego w dużej mierze uzależniony jest od stopnia współpracy OB i B. Rodzaj współpracy oraz stopień, w jakim OB zaangażuje się w nią zależy od wielu czynników m.in. takich jak: nastawienie OB do badania, stosunek OB wobec B, motyw zgłoszenia się OB do psychologa, potrzeba aprobaty, lęk przed oceną.

Osoba badana posiada świadomość pozycji jaką zajmuje podczas kontaktu z B. Z pewnością przekonanie OB o posiadanym statusie zależy od różnych zmiennych, jednak zakładać można, że inaczej swoje miejsce w relacji z B spozstrzegać będą ochotnicy, osoby z dużym poczuciem własnej wartości, dorośli, niż osoby zmuszone do poddania się badaniu, OB z niską samooceną, dzieci itd. Uczestnicząc w badaniu psychologicznym, OB domyślając się celu badania oraz analizując swój udział w nim podejmuje na ogół próbę rekonstrukcji hipotezy założonej przez B. Na stopień, w jakim OB podejmuje współpracę z B obok wcześniej wymienionych czynników wpływa zmienna, za którą można poczuć wielkość zagrożenia własnej wartości. W sytuacji, gdy OB uznała swoje uczestnictwo w badaniu za niezagrażające jej poczuciu własnej wartości będzie ona „...tak postępowała, aby jej zachowanie było zgodne z jej rekonstrukcją hipotezy badacza” (Brzeziński, Kowalik, 1991, s.276), natomiast wtedy, gdy własny udział w badaniu OB ocenia jako zagrażający, wówczas zmierzać będzie do tego, by „...jej zachowanie falsyfikowało skonstruowaną przez badacza hipotezę” (Brzeziński, Kowalik, 1991, s.276). Największego zaangażowania OB we współpracę B oczekiwać może w sytuacji, gdy udział OB w badaniu jest dobrowolny oraz nie stanowi on w jej odczuciu zagrożenia dla poczucia własnej wartości.

Każdy rodzaj aktywności jednostki wymaga orientacji w ramach poszczególnych elementów otoczenia. Proces, który umożliwia zdobycie orientacji w zakresie właściwości innych ludzi, środowiska, kultury itd., umożliwiający człowiekowi m.in. regulację stosunków ze światem nazywamy spozstrzeganiem. Ponieważ spozstrzeganie warunkuje większość procesów psychicznych (np. prowadzi do powstania motywacji, określonych oczekiwań, emocji) oraz działań, nie można pominąć roli, jaką odgrywa ono w sytuacji badania psychologicznego i wpływu, który wywiera na jego przebieg. Zaznaczyć należy, że znaczenie ma „całościowe spozstrzeganie” przez OB sytuacji badania, jak i spozstrzeganie poszcze-

gólnych jej elementów. To, jakie elementy sytuacji będą istotne dla OB uwarunkowane jest jednostkowo i zależy w pewnym stopniu od indywidualnych właściwości, potrzeb i doświadczeń. Niektóre z elementów sytuacji badawczej mogą być tak samo ważne dla wielu OB, co tłumaczyć można determinizmem kulturowym, uczestnictwem jednostki w życiu danej społeczności.

Przebieg oraz wynik procesu spozstrzegania interpersonalnego zależy od właściwości osoby spozstrzeganej i rodzaju jej aktywności, rodzaju sytuacji, relacji panującej między osobą spozstrzeganą a spozstrzegającą oraz elementów sytuacji istotnych dla osoby spozstrzegającej. Ponieważ procesy spozstrzegania B przez OB i OB przez B (zakładając, iż OB jest zdrowa psychicznie i jest osobą dorosłą) odwołują się do podobnych prawidłowości, uwarunkowań i mechanizmów psychicznych, w celu uniknięcia powtórzeń wynikających z takich samych rozważań, szersze omówienie tego zagadnienia zawarte zostanie w rozdziale poświęconym B.

Osoba badana reaguje na niespecyficzne elementy sytuacji badawczej, na jej określone wskaźniki oraz ukryte wymagania (Brzeziński, Kowalik, 1991). Z jednej strony to, w jaki sposób OB spozstrzega sytuację badania może mieć wpływ na jego przebieg i rezultaty, a z drugiej strony sytuacja ta w pewnym stopniu ukierunkowuje percepcję OB. Na ogół OB ocenia relację, która zachodzi między nią a B jako niesymetryczną, przy czym lepszą pozycję, jak gdyby bardziej uprzywilejowaną zajmuje B jako osoba dokonująca oceny, nie zaś OB, która jest ocenie poddawana. Osoba badana zdaje sobie także sprawę z tego, że od oceny tej zależy mogą jej dalsze losy. Lęk przed oceną, w zależności od jego nasilenia, może w różnym stopniu ograniczać spontaniczność zachowań OB oraz wpływać na powstanie u OB postawy tendencyjnego spozstrzegania intencji B. Spowodowany lękiem przed oceną brak zaufania OB do B przesądzi może o korzystnym rozwoju nawiązującej się między nimi relacji oraz przebiegu badania. Dla dobra badania, a w gruncie rzeczy dla dobra samego badanego konieczna jest kontrola i redukcja jego lęku przed oceną.

W pracy Brzezińskiego i Seul (1984) zaprezentowane zostały badania nad wpływem lęku przed oceną i potrzeby aprobaty społecznej na przebieg interakcji podczas diagnozy psychologicznej. Wyciągnięte wnioski dotyczą silnego wzajemnego powiązania zmiennych lęku przed oceną i potrzeby aprobaty społecznej, a także wpływu poziomu lęku OB przed oceną i potrzeby aprobaty na podejmowanie zachowań ingracjacyjnych oraz selekcjonowanie informacji o sobie.

Znaczący wpływ na stosunek OB do badania, B oraz na sam przebieg badania ma stan wiedzy OB dotyczący sytuacji testowania. Osoba badana ma niepodważalne prawo do tego, by dysponować informacjami dotyczącymi między innymi: celu badania, planu i etapów badania, jego procedury, czasu trwania, instrukcji do zadań przewidzianych w badaniu oraz przysługujących jej praw (tj. możliwości odmowy uczestnictwa w badaniu, prawa do poznania wyników i ich interpretacji, prawa do zachowania tajemnicy itd.). Badacz z uwzględnieniem zasady związanej z koniecznością ochrony metody badawczej zobowiązany jest przed rozpoczęciem badania do udzielenia OB wyczerpujących informacji dotyczących badania, koniecznych do tego, aby można było jak najlepiej je przeprowadzić przy zapewnieniu

niu OB poczucia bezpieczeństwa, własnych kompetencji, własnej wartości, niezależności. Z jednej strony dużą rolę odgrywa zasób informacji, z jakimi OB zgłasza się na badanie, a z drugiej wiadomości, którymi dysponuje do badania przystępując. Różnica między wyjściowym zasobem wiadomości OB (tzn. wiadomości jakimi dysponuje jednostka w chwili zgłoszenia się na badanie), a posiadanymi przez nią informacjami tuż przed przystąpieniem do badania może mieć charakter ilościowy, jakościowy, albo też ilościowy i jakościowy jednocześnie. Często zdarza się, że zakres posiadanych przez OB wiadomości o sytuacji testowania jest niepełny, wąski lub nie posiada ona żadnej wiedzy na ten temat. Obowiązkiem B jest wówczas doinformowanie OB, uzupełnienie jej wiedzy o te informacje, których posiadanie warunkuje najbardziej pożądanym przebieg badania. Niejednokrotnie na wiedzę OB o warunkach i przebiegu badania składają się informacje po części fałszywe, wzbogacone o przekonania powszechne, potoczne, nieprawdziwe, nie znajdujące nigdzie potwierdzenia. W sytuacji takiej od B wymaga się wprowadzenia wszelkich koniecznych sprostowań i wyjaśnień. Osobie badanej należą się wyjaśnienia skąd mogły wziąć się nieдомówienia oraz jaki mógł być mechanizm powstania błędnych informacji. Postawa B pełna autorytaryzmu i krytyki, ostentacyjnie negująca informacje posiadane przez OB może zrodzić silną niechęć OB wobec B, która uniemożliwi nawiązanie pozytywnych relacji umożliwiających współpracę.

Jednym z warunków tego, aby wyniki przeprowadzonego badania były miarodajne i by można było wykorzystać ich interpretację do trafnego rozwiązania problemu, który sygnalizuje OB, jest odpowiedni dobór metody badawczej. Trafnie dobrana metoda badania powinna najlepiej badać zmienną, którą zainteresowany jest ze względu na swoje hipotezy B, ale ponadto musi być dostosowana indywidualnie do konkretnej OB. Oznacza to, iż B dokonując wyboru metody badania musi uwzględnić umiejętności i możliwości OB. Przed rozpoczęciem badania musi na tyle poznać OB, by mógł zakładać, że posiada ona sprawności pozwalające osiągnąć przynajmniej minimalny, przewidziany skalą wyników planowanego badania rezultat. Badacz dobierając metodę badania powinien zwracać uwagę na mocące pojawić się u OB ograniczenia wynikające z jej stanu psychicznego, intelektualnego, czy też deficytów w zakresie sprawności fizycznych, motorycznych. Zlekceważenie przez B wyżej nakreślonego zagadnienia prowadzić może do poważnych następstw w postaci negatywnych konsekwencji, jakie poniesie OB. Należy zdać sobie sprawę z tego, że OB rozwiązująca zadania testowe wymagające wykorzystania sprawności, której ona nie posiada, osiągnie wyniki znacznie niższe, niż badana w tym samym celu innym testem, nie angażującym owej sprawności. Okaze się wówczas, że ograniczenia jakie posiada OB, nie związane bezpośrednio z badaną zmienną zaważą na wyniku oraz interpretacji badania. Interpretacja wyników badania nieodpowiednio dobranego do konkretnej OB, gdzie z powodu możliwych do zauważenia, przewidzenia ograniczeń nie była ona w stanie sprostać wymaganiom badania jest pewnego rodzaju nieuczciwością. Badacz powinien szukać metod alternatywnych takich, które badają tę samą zmienną przy zaangażowaniu innych sprawności (lub z pominięciem pewnych sprawności).

KONTEKST SYTUACJI ŻYCIOWEJ

Wydaje się, że przed przystąpieniem do badania psychologicznego należy postawić pytanie dotyczące celu tegoż badania w aspekcie sytuacji życiowej danej OB. Należy dokonać chociażby przypuszczalnej oceny m.in. tego, na ile problem, z którym zgłasza się OB reorganizuje funkcjonowanie w poszczególnych dziedzinach życia, stopnia w jakim sytuacja życiowa zmusza jednostkę do poddania się badaniu. Osoba badana przystępując do badania powinna mieć świadomość własnych oczekiwań wobec badania oraz tego, na ile samo badanie oraz jego rezultat może i/lub będzie w stanie zmienić jej sytuację życiową. Osoba badana powinna zdawać sobie sprawę z ewentualnych konsekwencji (dla jej sytuacji życiowej) rezygnacji (odmowy) z poddania się badaniu oraz konsekwencji, jakie pociąga za sobą jego przeprowadzenie. Konsekwencje związane z przeprowadzeniem badania mogą dotyczyć bezpośrednich następstw sytuacji badawczej takich jak: stres, poczucie zagrożenia własnej wartości, lęk itd., jak i następstw bardziej odległych w czasie, związanych m.in. z interpretacją uzyskanych przez OB wyników. Często bywa tak, że poddanie się badaniu (lub rezygnacja z niego) może mieć jednocześnie skutki pozytywne i negatywne. Uzasadnione wydaje się wówczas dokonanie bilansu owych następstw oraz podjęcie decyzji na jego podstawie.

Mimo, iż badanie psychologiczne bezpośrednio dotyczy jednostki, nie można jednak pominąć roli, jaką spełniają najbliżsi OB – rodzina. Oczywiście wydaje się to, że inną rolę odegra rodzina pochodzenia OB, niż przez nią założona, rodzina w przypadku osoby dorosłej, czy też nieletniej. Ponieważ rodzina często ma duży udział w podjęciu decyzji przez OB o poddaniu się badaniu, a także w większości przypadków bardziej lub mniej bezpośrednio dotyczą jej rezultaty badania, zatem pożądanym wydaje się przeprowadzenie przez B przed rozpoczęciem badania szczegółowego rozeznania w gronie najbliższych OB. Niezmiernie ważne jest ustalenie relacji panujących między OB a jej bliskimi. Istotną wskazówką dla B będzie informacja dotycząca nastawienia rodziny OB do badania, któremu ma zostać poddana. Od wartości, jaką rodzina OB nadaje badaniu zależy waga, którą najbliżsi zechcą przyznać результатам badania (korzystnym lub niekorzystnym dla OB). Poważnym problemem jest to, na ile OB będzie mogła liczyć na wsparcie, pomoc i zrozumienie rodziny w przypadku, kiedy rezultaty badania pociągną za sobą określone konsekwencje, które wymagać będą podjęcia pewnych działań (zmian, ograniczeń itd.). Kolejną ważną kwestią jest udzielanie (gdy wymaga tego sytuacja) rodzinie informacji o wynikach uzyskanych w badaniu przez OB. Podawanie tego rodzaju informacji powinno odbywać się w sposób dalece profesjonalny. Oznacza to, iż przekazywane fakty powinny być jasne dla odbiorcy, nie budzące wątpliwości, czy możliwości dwuznacznego zrozumienia.

Jak wspomniano poddanie się badaniu lub rezygnacja z niego nieodzwrotnie pociąga za sobą szereg konsekwencji, które wkroczyć mogą w różne dziedziny życia OB. Ponieważ szerokim polem działalności jednostki jest praca (dzieci, młodzież – nauka) należy rozpatrzyć wpływające z przeprowadzenia badania następstwa, które mogą wpłynąć na jej przebieg i wykonanie przez OB. Z punktu widzenia kon-

sekwencji płynących dla wykonywania przez OB pracy ważne jest to, w jakim stopniu problem, do rozwiązania którego ma przyczynić się badanie, związany jest z podejmowanymi przez OB obowiązkami zawodowymi (szkolnymi). Bywają sytuacje, gdzie problem rozpoznawany przy wykorzystaniu badania nie pociąga za sobą zmian w zakresie pracy zawodowej OB. Przystępując do badania zakładać należy również taką ewentualność, że rezultaty badania ukierunkowanego na problem pozornie nie związany z pracą, zrodzą konieczność wprowadzenia zmian w jej zakresie (rodzaju pracy, wymiarze czasowym itd.). Decydując się na badanie należy brać pod uwagę możliwość wykrycia przeciwwskazań do wykonywania dotychczasowej pracy.

Badanie psychologiczne podejmowane z jak najbardziej szlachetnym zamiarem pomocy OB nigdy nie powinno zagrażać poczuciu jej własnej wartości, wolności, niezależności, ani też godzić w system wyznawanych przez nią wartości. Przed rozpoczęciem badania należy ustalić jakie miejsce zajmuje istota zgłaszanego przez OB problemu w jej systemie wartości. Ważne jest na ile OB ma odczucie, że problem, z którym się zgłasza zagraża jej dotychczasowemu systemowi wartości, jaki jest stopień tego zagrożenia. W sytuacji, gdy poddanie się osoby badaniu nie jest zgodne z jej indywidualnym systemem wartości i nie wyrazi ona świadomie zgody na uczestnictwo w nim, wówczas B zobowiązany jest do rezygnacji z przeprowadzenia zamierzonego badania. Z punktu widzenia zasad etyki niezmiernie pożądane jest, aby B przed rozpoczęciem badania starał się przewidzieć, na ile ewentualne rezultaty badania potwierdzające jego hipotezę mogą godzić w system wartości OB. Od miejsca, które w systemie wartości OB zajmuje trapiący ją problem oraz badanie psychologiczne zależy jej stosunek do uzyskanych w badaniu wyników oraz realizacja działań zalecanych w związku z ich interpretacją. Badacz dysponujący głęboką świadomością zasad etycznych powinien podejmować decyzję o poddaniu danej osoby badaniu z dużą ostrożnością, nie zapominając o tym, że zawsze istnieje możliwość, iż naruszy ono dotychczasowy system wartości OB, dokona w nim ingerencji, co nie w każdej sytuacji jest pożądane, a co więcej nie zawsze OB oczekuje, pragnie, liczy się z możliwością takiej zmiany i nie zawsze jest na nią przygotowana.

BADACZ

KONTEKST PODMIOTOWY

I. Heszen-Niejodek we wspomnianej wcześniej pracy opisała elementy, które składają się na społeczną rolę lekarza i pacjenta. „Rolę lekarza charakteryzują: bezinteresowność, uniwersalizm, specyficzność funkcjonowania i neutralizm afektywny” (Heszen-Niejodek, 1992, s. 11, za: Parsons, 1969). Ponieważ społeczny wymiar relacji lekarz – pacjent i relacji B – OB jest podobny, wymienione elementy można odnieść do roli psychologa – badacza.

Rozpatrując kontekst etyczny badania psychologicznego należy podobnie jak w przypadku OB wziąć pod uwagę doraźny stan, w jakim znajduje się B. Określenie „doraźny stan podmiotu” będzie tak samo, jak w odniesieniu do OB dotyczyło stanu psychofizycznego B, w chwili gdy spotyka

nową OB. Owo samopoczucie B warunkować mogą rozmaite czynniki m.in. takie jak: sytuacja życiowa B, stan emocjonalny B, stan zdrowia fizycznego B, nastawienie do OB, motywacja do wykonywania obowiązków zawodowych itd. Wymienione, jak i inne czynniki mogą oddziaływać pojedynczo na OB lub nakładać się na siebie i tworzyć grupę czynników w różnym stopniu determinujących jego samopoczucie. Wydaje się, że wielkość tego wpływu zależy między innymi od poziomu odporności jednostki na ich działanie. Samopoczucie B może mieć wpływ m.in. na relację, jaka powstanie między nim a OB, na sposób, w jaki realizował będzie kolejne etapy badania oraz opracowywał i przekazywał innym jego wyniki. Czynnikiem, któremu należy poświęcić więcej uwagi, ponieważ w znaczący sposób zadecydować może o przebiegu wszystkich etapów badania psychologicznego, jest motywacja B do prowadzenia badania. Istnieje wiele czynników wpływających na powstanie motywacji u B do przeprowadzenia badania i realizacji tegoż motywu. Należy być czujnym, by nie nastąpiło przesunięcie celu działań, kierowanych procesami motywacyjnymi, z dążenia do wyjaśnienia (zbadania) problemu OB i udzielenia jej pomocy, na zamiar realizacji własnych potrzeb i interesów B. Świadomość stanu własnych umiejętności oraz wiedzy powinna regulować poziom motywacji do przeprowadzenia badania. Badacz, nawet silnie zmotywany na skutek oddziaływania różnorodnych czynników, powinien przed przystąpieniem do badania ocenić własne możliwości sprostania wymaganiom danej sytuacji badawczej.

Stan emocjonalny jest tym czynnikiem, który na przebieg i rezultaty badania wpływać może poprzez oddziaływanie na różne aspekty funkcjonowania B w danej sytuacji badawczej. Pobudzenie emocjonalne może powodować zmiany m.in. w zakresie: motywacji B do prowadzenia badania, funkcjonowania poznawczego B, ekspresji B.

Stan emocjonalny B wpłynąć może na poziom jego motywacji do przeprowadzenia badania zarówno w sposób pozytywny tzn. powodując jego wzrost, jak i negatywny, prowadząc do jego obniżenia. Wydaje się, iż nie można jednoznacznie stwierdzić, że wyłącznie emocje pozytywne wpływają na wzrost motywacji, a emocje negatywne wywołują jej spadek.

Konsekwencje oddziaływania emocji na funkcjonowanie poznawcze B mogą ujawniać się m.in. w sposobie przetwarzania informacji dotyczących OB i jej problemu (informacji, które B sam zbiera, których udzieliła mu OB lub inne osoby), w sposobie gromadzenia informacji o OB, w sposobie spostrzegania OB, jej problemu oraz relacji zachodzącej między nim a OB, w sposobie interpretowania informacji związanych z OB, jakimi B dysponuje oraz w sposobie interpretacji uzyskanych w badaniu wyników. Emocje towarzyszące jednostce mogą kształtować jej zachowania w zakresie ekspresji. Ekspresja werbalna i niewerbalna odgrywa istotną rolę w procesie komunikacji. Sposób, w jaki B komunikuje się z OB wpływa na relację, jaka powstaje między nimi, a m.in. od ich wzajemnego nastawienia wobec siebie i podejmowanej współpracy zależy przebieg badania. Badacz dbający o dobro swych OB powinien dążyć do tego, aby w największym stopniu posiadać umiejętność uświadamiania sobie własnych emocji oraz ich kontroli.

Ponieważ wcześniej zasygnalizowano istnienie w określonych warunkach podobieństwa psychicznych procesów spostrzegania B przez OB i OB przez B, w związku z czym zostaną one omówione jednocześnie w odniesieniu do B i OB. Warto w tym miejscu odwołać się do pracy M. Lewickiej „Aktor czy obserwator ...”. Zwraca ona uwagę na dwa rodzaje poznawczego funkcjonowania jednostki określone jako postawa aktora i obserwatora. Obie postawy wzbudzone są przez określone procesy poznawcze, a przyjęcie którejś z nich prowadzi do konsekwencji mających swe odbicie w sposobie poznawczego funkcjonowania jednostki (np. wnioskowania, podejmowania decyzji) „... wiele, jeżeli nie większość błędów wnioskowania ma u swych podstaw ludzką predylekcję dla postawy aktora kosztem postawy obserwatora” (Lewicka, 1993, s. 332). Autorka przedstawiła poza podmiotowe przyczyny, które sprzyjają aktywizacji postawy aktora i obserwatora oraz wpływ nastroju na przyjmowanie którejś z nich. M. Lewicka obu postawom przypisała ważne role [postawa obserwatora – „jest warunkiem mądrego przetrwania”, postawa aktora – „jest warunkiem rozwoju człowieka” (Lewicka, 1993, s. 12)] bez dokonywania rozstrzygnięć na rzecz którejś z nich, wyraziła jednak myśl niezwykle istotną dla podjętych w tym miejscu rozważań „Umiejętność przyjęcia postawy pełnego dystansu obserwatora, tak typowej dla nastroju refleksyjnego smutku, jest warunkiem liczącego się z realiami życia zaangażowania” (Lewicka, 1993, s. 334).

Spostrzeganie innych ludzi rozumieć można jako proces, w trakcie którego dochodzi do przypisania przez podmiot osobom przez niego spostrzeganym określonych właściwości i oczekiwań, czemu towarzyszy powstanie u spostrzegającego związanych z nimi emocji. Emocje, które podmiot spostrzegający przejawia wobec osoby spostrzeganej wynikają z przypisanych jej przez osobę spostrzegającą właściwości i oczekiwań. Ponadto emocje te mogą inicjować przypisywanie dodatkowych cech, które zgodne są z ich znakiem. Także oczekiwania mogą wynikać z przypisywania spostrzeganej osobie pewnych właściwości oraz powodować większą łatwość w przypisywaniu pewnych cech. Podkreślić należy, że świadomość tego, iż jest się spostrzeganym może mieć duży wpływ na końcowy wynik procesu percepcji. W procesie spostrzegania interpersonalnego ważna jest relacja łącząca osobę spostrzegającą z osobą spostrzeganą. W zależności od rodzaju, charakteru tej relacji znaczenia nabierają różne właściwości spostrzeganego obiektu i rozróżnić można odmienne „perspektywy percepcyjne” (Skarżyńska, 1981, s. 17-18). Ogólne rozróżnienie obejmuje zewnętrzną i wewnętrzną perspektywę percepcyjną. Proces percepcji przebiega w nieco odmienny sposób w przypadku obu perspektyw. Spostrzeganie z perspektywy zewnętrznej, z punktu widzenia neutralnego obserwatora odbywa się na wymiarach bardziej niezależnych niż w przypadku perspektywy wewnętrznej. W przypadku percepcji z perspektywy wewnętrznej szerszy jest zakres używanych przez spostrzegającego informacji znaczących dla niego samego oraz aktywności osoby spostrzeganej. Warto podkreślić, że o przebiegu i rezultacie spostrzegania decydują liczne procesy poznawcze m.in. takie jak: procesy spostrzegania siebie, przetwarzania i selekcji informacji, decentracji. Proces spostrzegania umożliwia dokonanie ewaluacji przez podmiot spostrzegający. Osoba spostrzega-

jąca ocenia spostrzegany obiekt „na podstawie sumy, czy średniej spostrzeganych właściwości” (Skarżyńska, 1981, s. 22) lub na podstawie oceny wybranych, szczególnie ważnych dla niej właściwości spostrzeganego. Pewną prawidłowością jest to, że zebrane, wyselekcjonowane informacje stanowią podstawę dalszej selekcji, później zdobywanych informacji. Proces selekcji wpływa na gromadzenie informacji, które podtrzymują dokonaną wcześniej ocenę osoby spostrzeganej, a uprzednio przypisana spostrzeganemu obiektowi wartość stanowi istotny wymiar, przez który spostrzegane są jego kolejne cechy.

Ponieważ spostrzeganie, które rozumiemy jako zdobywanie orientacji we właściwościach innych ludzi spełnia istotną funkcję regulacyjną, zatem ważny jest problem trafności spostrzegania. Trafność percepcji uzależniona jest od wielu czynników. Okazuje się, że istnieje wiele osobowościowych korelatów trafności spostrzegania. Siła napięcia emocjonalnego, wielkość i rodzaj konfliktu psychicznego, stopień uspołecznienia, poziom autorytaryzmu, stopień koncentracji na sobie, sytuacyjna koncentracja na innych osobach, złożoność struktur poznawczych, to inne czynniki, których wpływ na stopień trafności spostrzegania udowodniono w oparciu o różnorodne badania. Percepcja emocji innych osób uwarunkowana jest w dużej mierze przez kontekst sytuacyjny. Znaczy to, że trafność spostrzeganych emocji zależna jest m.in. od kontekstu, w jakim spostrzegamy osobę oraz stanu emocjonalnego spostrzegającego podmiotu.

Ważne zagadnienie związane z percepcją innych ludzi porusza w swej pracy Skarżyńska (1981, s. 299-309). Dotyczy ono optymalizacji spostrzegania innych osób. Elementami optymalnej percepcji są: dokładność spostrzegania, jego trafność oraz wielowymiarowość. Bogatszy repertuar wymiarów i kategorii spostrzegania umożliwia lepsze poznanie ludzi. Dla optymalizacji procesu percepcji „...ważne są nie tylko właściwości reprezentacji poznawczej innych ludzi oraz ich zgodność z obiektywnymi cechami spostrzeganych osób, ale umieszczenie tej reprezentacji w określonym obszarze systemu regulującego stosunki podmiotu z otoczeniem, ogólne kategoryzacje. W zależności bowiem od tego, w jakim obszarze regulującego systemu podmiotu zostanie zamieszczona spostrzegana osoba powstaje możliwość wzbudzenia określonej motywacji i działań podmiotu wobec tej osoby” (Skarżyńska, 1981, s. 300). Spostrzeganie innych ludzi prowadzi do powstania u podmiotu spostrzegającego określonej motywacji, oczekiwań, emocji, przez co ukierunkowuje także jego zachowanie.

To w jaki sposób B spostrzega sytuację badania niewątpliwie wpływa na jego przebieg i wyniki. Wydaje się, iż percepcja sytuacji badania w dużej mierze przebiega z perspektywy założonych przez B hipotez dotyczących OB. Hipotezy te sformułowane są w oparciu o powstałe u B oczekiwania wobec OB. Efekt oczekiwań interpersonalnych B zwany m.in. efektem Rosenthala, efektem Pigmaliona, wywiera ogromny wpływ na przebieg badania psychologicznego.

Początkowo B dysponuje zaledwie takimi informacjami o OB, iż można jedynie mówić o pewnych jego „wstępnych” oczekiwaniach. Oczekiwania te bądź zostaną w oparciu o nowe napływające informacje potwierdzone, rozbudowane lub nie potwierdzą się i ulegną zmianie. Źródła wstępnych

oczekiwań B szukać można w (Brzeziński, Kowalik, 1991): – nim samym – jego osobowości, postawach, przekonaniach, uznawanych wartościach, wiedzy; – danych uzyskanych o OB przed nawiązaniem relacji B-OB; – wcześniejszych kontaktach z OB,

Wstępne oczekiwania B podlegają zmianom. Czynniki ukierunkowującymi przekształcenia wstępnych oczekiwań B są (Brzeziński, Kowalik, 1991): – charakter informacji o OB (jednonacznaczność – dwuznaczność informacji); – charakter oczekiwań B (oczekiwania elastyczne – oczekiwania sztywne); – stopień nie potwierdzenia oczekiwań wstępnych przez OB (niski – wysoki stopień nie potwierdzenia).

Czynniki pośredniczącymi, wpływającymi na traktowanie OB przez B pod wpływem sformułowanych oczekiwań są OB (Brzeziński, Kowalik, 1991): – poczucie B, że sprawuje kontrolę nad zachowaniem OB; – spostrzeżenie OB przez B jako podobnej lub niepodobnej do niego; – podmiotowa bądź sytuacyjna atrybucja powodzeń i niepowodzeń.

Istotną rolę odgrywają tzw. „bezpośrednie” nośniki oczekiwań B względem zachowania się OB. Zalicza się do nich (Brzeziński, Kowalik, 1991): – para-lingwistyczną charakterystykę werbalnych zachowań B; – mimikę i pantomimikę B; – miejsce, w którym odbywa się badanie.

W zależności, czy B formułuje w stosunku do OB pozytywne, czy też negatywne oczekiwania, skłonny jest on do odmiennego jej traktowania. Różnice w traktowaniu OB przez B dotyczą (Brzeziński, Kowalik, 1991): – wielkości wsparcia emocjonalnego i społecznego; – ilości udzielanych przez B informacji zwrotnych; – zakresu uwagi poświęcanej OB; – warunków stwarzanych OB do wykonania trudnych zadań.

Odmienne, na skutek różnych oczekiwań traktowanie OB przez B prowadzi do zróżnicowanych zachowań tychże OB. W oparciu o czynniki pośredniczące takie jak: system wartości i przekonań, poziom inteligencji, poczucie własnej wartości, poczucie kontroli nad własnym zachowaniem, status motywacyjny, OB interpretuje napływające do niej bodźce, informacje wysyłane przez B. W oparciu o te interpretacje podejmuje ona działania zgodne lub nie z oczekiwaniami B.

Warunkiem, który koniecznie spełniać musi B, a który uznać można za najważniejszy tzn. odgrywający największą rolę w prowadzeniu badania oraz w dokonywaniu trafnej interpretacji jego wyników jest dysponowanie odpowiednim stanem wiedzy. Podczas wykonywania swojej pracy B musi mieć możliwość odwołania się do fachowej wiedzy oraz powołania się na naukowo potwierdzone fakty. Podkreślić należy, iż B powinien posiadać wiedzę obejmującą szeroki zakres zagadnień, zjawisk, teorii. Wiedza ta powinna dotyczyć obszarów związanych m.in. z: ujęciem teoretycznym zagadnień, które B uwzględnia w swoim badaniu, metodologią badań, pojęciami psychometrycznymi. Powinien on być w posiadaniu obszernej wiedzy o podmiocie i przedmiocie swego badania, narzędziu badania, metodzie badania, najlepszym sposobie opracowywania i interpretowania wyników, najbardziej optymalnych oraz wymaganych warunkach przeprowadzania badania, metodzie przekazywania wyników badania, sposobie przekazywania OB i innym zainteresowanym wniosków dotyczących rezulta-

tów badania, a także o ewentualnych konsekwencjach i następstwach swojej działalności badawczej. Wydaje się, że każda osoba, a tym bardziej ta, której zawodowa działalność decyduje o losach innych, zobowiązana jest do tego, by w świadomy i ostrożny sposób wykorzystywać zdobytą wiedzę. Czym innym jest samo wykształcenie (w sensie zdobycia zasobu informacji), a czym innym jest zdolność wykorzystywania własnej wiedzy i konstruktywnego posługiwania się nią. Nie wystarczy jedynie posiadać wiedzę, lecz trzeba umieć z niej korzystać. Nie można zakładać, iż dysponuje się wiedzą absolutną oraz niepodważalną. Badacz powinien zgłębiać własną wiedzę m.in. poprzez postawę otwartości wobec informacji posiadanych przez inne osoby, wobec nowych faktów, badań naukowych, teorii. Z drugiej strony należy uważać, żeby owa postawa otwartości nie przerodziła się w zbytnią „łatwość” i „ekspertowi”, które są dalekie profesjonalistom i ekspertom.

Argyris (1973) wyróżnił trzy kryteria kompetencji interpersonalnej: – jednostka dokładnie spostrzega i rozumie daną sytuację społeczną; – jednostka jest zdolna do rozwiązywania problemów interpersonalnych i chce je rozwiązywać; – rozwiązanie problemu przebiega w ten sposób, że uczestniczący w nim osoby są cały czas zdolne do współpracy przynajmniej tak efektywnej, jak w momencie, gdy zaczynały rozwiązywać problem.

Kryteria te są wyraźnie ze sobą powiązane. Uczestnictwo w efektywnym rozwiązywaniu problemu możliwe jest wówczas, gdy jednostka chce ów problem rozwiązać i jest do tego zdolna. Natomiast zdolność do rozwiązania problemu zależy od stopnia trafności spostrzegania i rozumienia określonej sytuacji. Od B, który podejmuje się przy pomocy badania psychologicznego rozwiązać problem OB, wymaga się, by zakres jego interpersonalnych kompetencji nie budził żadnych wątpliwości. Powinien on posiadać takie umiejętności, dzięki którym spełniał będzie każde z powyższych kryteriów. Aby jednostka potrafiła trafnie spostrzegać i rozumieć daną sytuację musi dysponować m.in. bogatym doświadczeniem, złożonymi strukturami poznawczymi, rozbudowaną reprezentacją poznawczą siebie, świata i innych ludzi, zdolnością empatii. Kolejnymi czynnikami znaczącymi z punktu widzenia kompetencji interpersonalnych są: zasób fachowej wiedzy, znajomość metod postępowania i umiejętność adekwatnego ich doboru w stosunku do określonej sytuacji. Efektywne rozwiązywanie problemu przebiegające w ramach współpracy różnych osób, wymaga umiejętności „dobrej komunikacji” (nadawania, odbioru informacji), negocjacji, zdolności do kompromisu, postawy otwartości na potrzeby i postawy innych osób.

KONTEKST INSTYTUCJI

Wykonujący swój zawód psycholog związany jest z określonym miejscem pracy. Szeroko rozumiane warunki panujące w miejscu pracy psychologa – badacza zarówno stwarzają jemu pewne możliwości, jak i nakładają na niego określone ograniczenia. Warunki związane z miejscem pracy niewątpliwie rzutują na proces jej wykonywania oraz jego końcowe rezultaty. Im bardziej pozytywnie oceniane są przez B warunki, w których pracuje, tym większa będzie jego motywacja oraz lepsze wyniki wykonywanych zadań. Wydaje się, że w zależności od miejsca pracy B, przy-

isać można mu odmienną rolę, jaką spełnia zarówno w życiu jednostki (OB), jak i społeczeństwa. Nie bez znaczenia jest fakt, że rodzaj placówki, instytucji, z którą współpracuje B ma znaczenie dla samej OB w tym sensie, że ukierunkowuje sposób, w jaki spostrzega ona B i decyduje o roli, jaką jemu przypisuje. To z kolei wpływa na charakter relacji B-OB i współpracę między nimi, przez co decyduje o przebiegu i rezultatach badania. Badacz „nie zawsze sobie też uświadamia, że będąc związany z tymi instytucjami spostrzegany jest jako człowiek <władzy>, <człowiek dyrekcji>, czy <człowiek reżimu>, że jego zawodowa autonomia jest wątpliwa” (Poznaniak, 1994, s. 76-77).

KONTEKST METODY

Problem kontekstu etycznego badania psychologicznego zasadza się między innymi na konieczności wyboru adekwatnego narzędzia służącego temu badaniu tzn. takiego, które maksymalnie spełniać będzie wszystkie kryteria, jakie ustalone zostały jako obowiązujące daną metodę badawczą i umożliwiające zastosowanie jej w celach praktycznych. Kiedy w danej sytuacji badania psycholog wybiera (w oparciu o swoją wiedzę lub na skutek panujących ograniczeń) narzędzie, co do którego przekonany jest, iż jego wykorzystanie najlepiej przyczyni się do prawidłowego rozwiązania problemu badawczego (tzn. posłuży się metodą, która jego zdaniem najlepiej bada zmienną jaką znalazła się w centrum jego uwagi), nie oznacza to jednak do końca, że B dokonał najbardziej adekwatnego doboru metody. Problemem w psychologii stało się to, że często w danej kulturze bez wprowadzenia koniecznych modyfikacji stosuje się narzędzia, które powstały, zostały wystandaryzowane, znormalizowane w innej kulturze. Dokonując wyboru metody badacz powinien rozważyć na ile dane narzędzie odpowiada kulturowym czynnikom, otaczającym tę populację, z której rekrutują się osoby przez niego badane. Z jednej strony odpowiedzialność w kategoriach postaw etycznych za do-

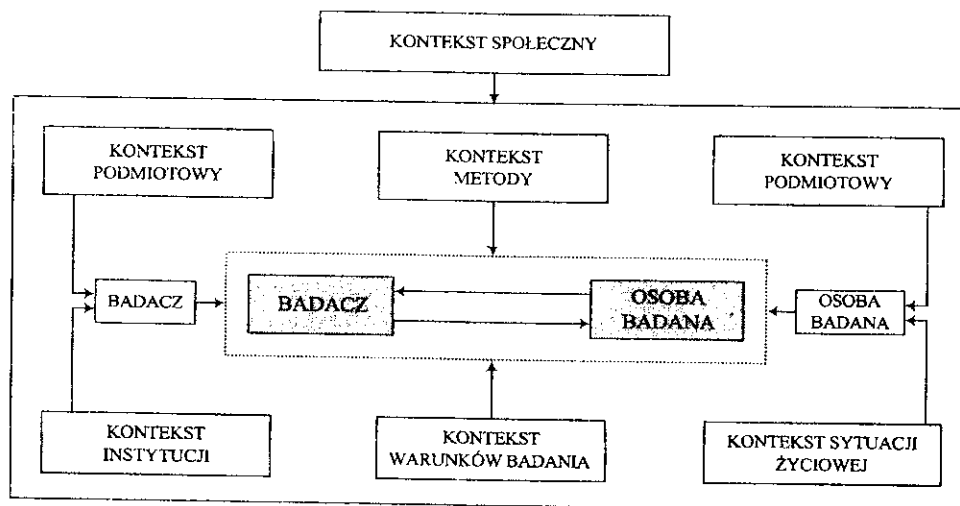
bór narzędzia badania spada bezpośrednio na samego B, z drugiej strony natomiast odpowiedzialnością tą obarczone są osoby wydające pozwolenia na wykorzystywanie danych metod w praktyce psychologicznej, osoby zajmujące się adaptacją narzędzi badawczych. Zakłada się, że kulturowa adaptacja ma sens jedynie wtedy, gdy kultura, w której powstała i ta, do której chce się ją przenieść, są ze sobą w określonym stopniu porównywalne. Brak elementów wspólnych dla obu kultur czyni zabiegi adaptacyjne bezsensownymi. Chcąc dokonać adaptacji narzędzia należy przeprowadzić jego szczegółową analizę na różnych poziomach z perspektywy obu kultur (kultury, w której powstało i kultury, do której ma być zaadoptowany) biorąc pod uwagę równowagę (Jaworowska, Szustrowa, 1990): – psychologicznych koncepcji człowieka; – wymiarów; – pojęć; – wskaźników; – wyników; – w zakresie warunków badania; – testu; – w zakresie właściwości psychometrycznych.

Z punktu widzenia rzetelności wykorzystywanej w badaniu psychologicznym metody wymagane jest, aby przed zastosowaniem została ona poddana odpowiedniej ocenie. Oceny tej dokonąć należy biorąc pod uwagę kontekst (Brzeziński, 1990): – teorii psychologicznej; – psychometryczny; – celu; – doświadczenia kulturowego osoby badanej; – świadomości społecznej; – kwalifikacji zawodowych użytkownika testu; – użycia.

Powinny być one bezwarunkowo uwzględnione przy konstruowaniu testu oraz adaptacji testu.

Wydaje się, iż problem rzetelności metody testowej przy okazji badania zasadza się nie tylko na tym, by spełniała ona kryterium „dobroci testu”. Dodatkowo należy rozpatrzyć, na ile trafnie B dobrał metodę badania do wymagań i warunków danej sytuacji badawczej oraz to, czy zastosował test zgodnie z intencją jego twórcy (Brzeziński, 1994).

Problem „dobroci” metody testowej i jej wykorzystania przez psychologa w trakcie badania psychologicznego powinien być rozpatrywany między innymi w oparciu o „Standardy dla testów stosowanych w psychologii i pedagogice” opracowane przez Amerykańskie Towarzystwo Psycholo-

Rys. 1. Kontekst etyczny badania psychologicznego

giczne. W standardach znajdujemy wskazówki dla konstruktorów i użytkowników testów informujące o kryteriach, które spełniać powinny testy psychologiczne i pedagogiczne. Standardy jako wskazania dla twórców testów określają jakie rodzaje badań empirycznych trzeba przeprowadzić przed wykorzystaniem danego testu w praktyce. Standardy jako zalecenia dla osób stosujących test zwracają uwagę użytkownika na konieczność dysponowania przez niego wiedzą dotyczącą procedur zwiększających efektywność oraz zmniejszających stronniczość w badaniu danym testem, a także czynników, które wpływają na procedurę testowania i interpretacji wyników.

Z etycznego punktu widzenia kolejną istotną sprawą związaną z wykorzystaniem testów w trakcie badania psychologicznego jest bezpośrednia relacja, jaka zachodzi między psychologiem - jako użytkownikiem testu a osobą badaną. Odpowiedzi na pytania, które nasuwają się w związku z powyższym znaleźć można między innymi w czwartym wydaniu „Standards...” w rozdziale 16 „Protecting the rights of test takers”. W standardach tych zamieszczono prawa, które przysługują osobie mającej zostać poddana badaniu testowemu oraz wymagania, które spełnić musi względem OB - B. Przede wszystkim psycholog przed rozpoczęciem badania zobowiązany jest uzyskać zgodę potencjalnego badanego na poddanie go badaniu danym testem. Następnym wymaganiem, jakie stawia się B jest udzielenie OB wyczerpujących informacji o celu, przewidywanym rezultacie oraz konsekwencjach badania, związku między badaniem i realizacją oczekiwań OB. Sposób, w jaki udziela się OB wszelkich informacji dotyczących badania danym testem powinien być dostosowany do jej wykształcenia; problemów, które zasygnalizowała; cech osobowości, itd., do charakteru informacji, które mamy jej do przekazania oraz do zasad nakazujących ochronę tajemnicy testu. Dostęp do uzyskanych przez OB wyników może mieć jedynie upoważniona instytucja, na której zlecenie badanie było przeprowadzone. Wymaga się, aby wyniki zostały przedstawione w takiej formie, która umożliwi ich poprawną interpretację tzn. „należy przekazywać wynik przetworzony podany w postaci zrozumiałej dla odbiorcy” (Brzeziński, 1994, s. 98). Dane testowe dotyczące wyników uzyskanych przez poszczególnych badanych powinny być odpowiednio zabezpieczone przed niewłaściwym wyjawieniem. W przypadku zaistnienia nieprawidłowości w testowaniu uzyskane wyniki powinny być unieważnione. Interpretując wyniki badania należy wystrzegać się pojęć, które posiadają w języku potocznym jakiegokolwiek negatywne konotacje, w celu uniknięcia stygmatyzacji i efektu nastawień interpersonalnych.

KONTEKST WARUNKÓW BADANIA

Kontekst badania psychologicznego to całość warunków materialnych, społecznych, kulturowych, w których osadzona jest interakcja między B i OB. Pod pojęciem tym kryje się ogół czynników zewnętrznych, które określają w pewnym stopniu to, co zachodzi między OB a B, determinując przebieg badania oraz jego rezultaty. Środowisko, w którym jednostka przebywa w istotnym stopniu modyfikuje

sposób jej funkcjonowania, spostrzegania, autoprezentacji, motywacji, rozwiązywania zadań itd. (dotyczy to zarówno OB jak i B). Odmienne warunki, w jakich przeprowadza się badanie mogą decydować o różnym jego przebiegu oraz różnicach w osiąganych przez OB rezultatach. Czynniki kontekstowe traktować można jako źródło zmiennych niekorzystnie wpływających na przebieg badania psychologicznego lub takich, które proces ten ułatwiają. Kontekstowe czynniki ułatwiające badanie psychologiczne to te, które stwarzają warunki między innymi do jak najbardziej trafnego doboru metody badania, rzetelnego przeprowadzenia badania, umożliwiają OB osiągnąć jak najlepsze wyniki oraz prowadzą do rezultatów najlepiej (prawdziwie) odzwierciedlających istotę przedmiotu badania. W sytuacji, gdy czynniki kontekstowe traktuje się jako źródło ułatwień dla przebiegu badania psychologicznego, zmierza się do tego, aby poprzez zabiegi manipulacyjne tak kształtować warunki, w których się je przeprowadza, by uzyskane rezultaty były jak najbardziej trafne. W przypadku gdy czynniki kontekstowe uznawane są za zmienne niekorzystnie wpływające na przebieg badania, ich poznanie prowadzi do obniżenia wiarygodności przypisywanej jego wynikom oraz skłania do eliminowania wpływu kontekstu na proces badania w celu zwiększenia prawdopodobieństwa uzyskania prawdziwszych wyników (Kowalik, Brzeziński, 1991). Czynniki kontekstowe mogą różnie wpływać na przebieg i rezultaty badania psychologicznego, przy czym stopień tego wpływu może być także różnicowany tzn. kontekst może w mniejszym lub większym wymiarze wpływać pozytywnie lub negatywnie. Dodatkowo należy pamiętać o tym, iż nie wszystkie czynniki składające się na dany kontekst muszą w jednakowy sposób (negatywny/pozytywny) oddziaływać na przebieg badania. Czynniki kontekstowe, które w tym miejscu są przedmiotem rozważań ujęte zostały w dwie grupy. Pierwszą z wymienionych grup nazwano makrokontekstem, natomiast drugą mikrokontekstem. Do pierwszej z nich należą czynniki względnie stabilne, tworzące szeroko pojęte środowisko otaczające B i OB, którymi uczestnicy badania nie są w stanie manipulować. Ze względu na możliwość generowania zdarzeń i znaczeń wyróżniono cztery rodzaje środowisk tworzonych przez takie właśnie czynniki: środowisko redundantne, środowisko ubogie, środowisko nie zorganizowane, środowisko bogate (Kowalik, Brzeziński, 1991). Poszczególne typy środowisk różnią się między sobą przede wszystkim: ilością (nasyceciem) instytucji psychologicznych, ilością pacjentów zgłaszających się do danej placówki, stopniem różnorodności problemów rozwiązywanych w danej placówce psychologicznej.

W zależności od danego typu środowiska, warunków jakie stwarza ono B i OB, na proces badania psychologicznego oddziaływać będą mogły czynniki związane między innymi z takimi zmiennymi, jak: - oczekiwania; - nastawienia w stosunku do placówki, B i badania (np. bardziej lub mniej jednoznaczne, pozytywne lub negatywne); - wyobrażenia B i OB o znaczeniu, sposobie i celu działania danej placówki; - czas przeznaczony na kontakt B-OB; - możliwość łatwego odróżnienia specyfiki danej placówki psychologicznej; - zakres kompetencji B; - stopień swobody wyboru placówki przez B; - możliwość dysponowania odpowiednimi narzędziami badawczymi.

Wpływ makrokontekstu na badanie psychologiczne analizować można dodatkowo w odmienny sposób, odwołując się do podziału środowisk w których się ono odbywa, na zbliżone do otoczenia naturalnego OB lub od niego różne (Kowalik, Brzeziński, 1991). Stopień tego podobieństwa środowisk (naturalnego i środowiska badania) może być zróżnicowany i w odmienny sposób odnosić się do ich poszczególnych elementów. Wydaje się, że nie do końca można zakładać tylko pozytywnego wpływu środowiska zbliżonego, w którym odbywa się badanie na jego przebieg i rezultaty, czy też istnienia wyłącznie negatywnych skutków w przypadku, gdy badanie odbywa się w środowisku różniącym się nawet w dużej mierze od naturalnego otoczenia OB. Wpływ warunków zależny jest od licznych zmiennych pośredniczących takich jak np. cechy osobowości, możliwości przystosowawcze itd.

Na mikrokontekst składają się czynniki środowiskowe ograniczone do pomieszczenia, w którym odbywa się badanie mogące ulec przekształceniu w celu dostosowania ich do aktualnych, indywidualnych potrzeb. Sposób, w jaki OB ustosunkuje się do psychologa oraz badania zależy od jej stanu emocjonalnego podyktowanego m.in. warunkami zewnętrznymi, które towarzyszą rozpoczęciu, trwaniu oraz zakończeniu badania. Im większa zgodność istnieje między charakterystyczną dla danej jednostki reprezentacją układu lub sekwencji zdarzeń doświadczanych jako fragment środowiska a warunkami faktycznie ją otaczającymi, tym pozytywniejsze uczucia stają się jej udziałem. Struktura psychiczna oraz właściwości środowiska, w którym przeprowadza się badanie będą zatem miały wpływ na stan emocjonalny OB. Trudno jednak wskazać na uniwersalne właściwości otoczenia korzystnego dla przebiegu badania psychologicznego, gdyż należy uwzględnić to, że osoby o różnym poziomie i sposobie funkcjonowania psychicznego, badane w takich samych warunkach mogą odnosić się do badania bardziej lub mniej pozytywnie. OB może dokonać oceny elementów środowiska, w oparciu o którą przypisze własne znaczenie miejscu badania. Ocena ta może zadecydować o sposobie w jaki OB ustosunkuje się do B oraz badania psychologicznego, przez co wpłynie na jego przebieg i rezultat. W trakcie oceny wpływu mikrokontekstu na przebieg badania psychologicznego niewątpliwie należy pamiętać o zasadzie głoszącej, iż miejsce spotkania pacjenta z psychologiem musi stwarzać atmosferę: bezpieczeństwa, intymności, otwartości, zaufania, poczucia odpowiedzialności i uzyskiwania oparcia.

PODSUMOWANIE

Zamieszczone w pracy rozdziały poświęcone zostały „obszarem” składającym się na kontekst badania psychologicznego. Obszary te związane są z Osobą Badaną, Badaczem, metodą badania oraz warunkami badania. W obrębie każdego z nich wyróżnić można liczną grupę czynników wpływających na przebieg i rezultaty badania. Uwaga zwrócona została na zagadnienia związane z następującymi czynnikami:

1) doraźnym stanem OB – motywacją do uczestnictwa w badaniu, chęcią kooperacji z B,

2) procesami spostrzegania u OB – postrzeganiem B przez OB, spostrzeganiem sytuacji badania,

3) wiedzą posiadaną przez OB – znajomością sytuacji testowania, umiejętnościami niezbędnymi do wykonywania zadań testowych,

4) sytuacją życiową OB – rodziną, sytuacją zawodową, systemem wartości,

5) doraźnym stanem B – motywacją do prowadzenia badania, stanem emocjonalnym,

6) procesami spostrzegania u B – spostrzeganiem OB przez B, spostrzeganiem sytuacji diagnostycznej,

7) wiedzą posiadaną przez B,

8) kompetencjami interpersonalnymi B,

9) kontekstem instytucji, w której przeprowadza się badanie,

10) adekwatnością narzędzia badania – trafnością adaptacji narzędzia, rzetelnością metody,

11) standardami dla testów,

12) warunkami, w których przeprowadza się badanie – makrokontekstem, mikrokontekstem.

Wpływ w.w. czynników na przebieg i rezultaty badania może mieć charakter bardziej lub mniej bezpośredni. Trudno jednak podzielić je na te, które wywierają silniejszy bądź słabszy wpływ na badanie. Niektóre z nich mogą wpływać samodzielnie na przebieg i wyniki badania (np. mały zasób wiedzy B) lub też mogą wzajemnie wpływać na siebie, modyfikując przebieg badania (np. brak kontroli emocjonalnej u B – modyfikację procesów spostrzegania OB przez B – nieadekwatność oczekiwań B wobec OB – przebieg badania). Ponieważ badanie psychologiczne uznać można za etyczne wówczas, gdy jest ono zgodne z ogólnie przyjętymi w danej społeczności normami uznanymi za właściwe, służące dobru ogółu i jednostki, wobec tego owo kryterium „etyczności” spełniać muszą poszczególne czynniki, od których zależeć może jego przebieg i rezultaty. To, na ile dane badanie psychologiczne potraktować można jako etyczne zależy od: – ilości czynników spełniających kryterium „etyczności”, – stopnia, w jakim dane czynniki spełniają kryterium „etyczności”.

Odpowiedzialność za kontekst etyczny badania psychologicznego przeprowadzonego przy wykorzystaniu testu, spoczywa nie tylko na psychologu – użytkowniku testu, ale także na osobie adaptującej metodę, zlecającej wykonanie badania, osobie znającej i wykorzystującej rezultaty badania, osobach odpowiedzialnych za organizację placówek psychologicznych. „Świadomość etyczna” tych osób decyduje o charakterze ich działań związanych z badaniem i jego rezultatami. Obszerny zakres wiedzy dotyczącej uwarunkowań przebiegu badania, szerokiej rzeszy świadomych etycznego wymiaru badania osób, odpowiedzialnych za badanie i jego konsekwencje daje szansę na to, że podjęte zostaną takie działania, których efekty pozwolą na ocenę badania jako etycznego (tzn. działania takiego, którego wszystkie efekty służą dobru OB – uznanemu, przez nią samą i dobru społeczeństwa, w którym żyje, przebiegające z zachowaniem wszelkich osobistych praw jednostki). „A jednak etyka wobec drugich jak i wobec siebie samego jest nieuniknioną komponentą wyboru czy decyzji, które musimy każdego dnia i nieustannie podejmować w przeróżnych sytuacjach. Dotyczy to wszelkich form życia, oczywiście tak-

ze i nauki tak niezwykle dynamicznie i gwałtownie rozwijającej się, zmieniającej świat i ludzi, a zmiany te zmuszają do zajmowania postawy. Mając niski poziom świadomości można dokonywać nietrafnych wyborów, później żalowanych". „... Dlaczego zatem unikać społecznie wypracowanych reguł postępowania wobec siebie, wobec drugiego człowieka, wobec społeczeństwa, choć nie są one objęte nakazem prawa" (Gibiński, 1994, s. 4).

LITERATURA

- Argyris, C. (1973). Toward better interpersonal relationships, [w:] Berlew, B., Steele, F., Bennis, G., Schein, E.H. (Eds.), *Interpersonal dynamics*. Illinois: Dorsey Press.
- American Psychological Association, APA (1985 a). *Standardy dla testów stosowanych w psychologii i pedagogice*. Warszawa: PTP, Laboratorium Technik Diagnostycznych, 78-80.
- American Psychological Association, APA (1985 b). *Standards for educational and psychological testing*. Washington, DC: Author, s. 86.
- Brzeziński, J. (1990). O adaptacji kulturowej testów psychologicznych, [w:] Ciechanowicz, A. (Red.), *Kulturowa adaptacja testów*. Warszawa: PTP, Laboratorium Technik Diagnostycznych, 185-202.
- Brzeziński, J. (1994). Testy psychologiczne i ich użytkownicy – analiza kontekstu etycznego, [w:] Brzeziński, J., Poznaniak, W. (Red.), *Etyczne problemy działalności badawczej i praktycznej psychologów*. Poznań: Wyd. Fundacji Humaniora, 83-101.
- Brzeziński, J., Kowalik, St. (1991). Modelujący wyniki badania psychologicznego (diagnostycznego) wpływ osoby badanej (pacjenta) i badacza (klinikisty), [w:] Sęk, H. (Red.), *Spoleczna psychologia kliniczna*. Warszawa: PWN, 269-302.
- Brzeziński, J., Seul, S. (1984). Lęk przed oceną i potrzeba aprobaty społecznej a postępowanie diagnostyczne w psychologii klinicznej, [w:] *Psychiatria Polska* 84 nr 3, 245-231.
- Gibiński, K. (1994). Przedmowa, [w:] *Dobre obyczaje w nauce*. Warszawa: PWN, 3-4.
- Heszen-Niejodek, I. (1992). *Lekarz - pacjent. Badania psychologiczne*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, s. 11, 185.
- Jaworowska, A., Szustrowa, T. (1990). Ogólne problemy kulturowej adaptacji testów, [w:] Ciechanowicz, A. (Red.), *Kulturowa adaptacja testów*. Warszawa: PTP, Laboratorium Technik Diagnostycznych, 31-47.
- Kowalik, St., Brzeziński, J. (1991). Ekologiczny kontekst procesu diagnostycznego, [w:] Sęk, H. (Red.), *Spoleczna psychologia kliniczna*. Warszawa: PWN, 255-268.
- Lewicka, M. (1993). Aktor czy obserwator. *Psychologiczne mechanizmy odchylenia od racjonalności w myśleniu potocznym*. Warszawa-Olsztyn: PTP, 12, 332, 334.
- Poznaniak, W. (1994). Diagnostowanie a etykietowanie (stygmatyzowanie) ludzi, [w:] Brzeziński, J., Poznaniak, W. (Red.), *Etyczne problemy działalności badawczej i praktycznej psychologów*. Poznań: Wyd. Fundacji Humaniora, 73-81.
- Skarżyńska, K. (1981). *Spostrzeganie ludzi*. Warszawa: PWN.